

УДК 338.124.4

І. О. Хоменко, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

В. В. Концева, канд. екон. наук

Н. В. Бойко, ст. викладач

Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

И. А. Хоменко, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

В. В. Концева, канд. экон. наук

Н. В. Бойко, ст. преподаватель

Национальный транспортный университет, г. Киев, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ И ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Inna Khomenko, PhD in Economics

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

Valentyna Kontseva, PhD in Economics

Nataliia Boiko, senior lecturer

National Transport University, Kyiv, Ukraine

METHODS PREVENTIVE CRISIS MANAGEMENT AND ASSESS THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES

Досліджено методичні підходи до проведення діагностики кризового стану підприємства, наведено методику аналізу ознак банкрутства та оцінювання санаційної спроможності підприємств з метою превентивного антикризового управління. Визначено, що превентивне антикризове управління підприємством має здійснюватись поетапно та передбачати послідовність дій. Запізнення з упровадженням антикризових рішень є проблемою, що підвищує ймовірність банкрутства підприємств. Сьогодні жоден з наявних підходів до антикризового управління не акцентує увагу на превентивній діагностиці. У той час як априорно антикризове управління повинно здійснюватися постійно з метою прогнозування криз та адаптації до змін зовнішнього середовища. Превентивна діагностика є ключовим елементом системи антикризового управління. Розкрито окремі проблеми превентивного антикризового управління підприємством.

Ключові слова: криза, превентивна діагностика, кризовий стан, антикризове управління, оцінка загрози банкрутства.

Исследованы методические подходы к проведению диагностики кризисного состояния предприятия, приведена методика анализа признаков банкротства и оценки санационной способности предприятий с целью превентивного антикризисного управления. Установлено, что превентивное антикризисное управление предприятием должно осуществляться поэтапно и предусматривать последовательность действий. Опоздание с использованием антикризисных решений является проблемой, повышает вероятность банкротства предприятий. Сегодня ни один из существующих подходов к антикризисному управлению не акцентирует внимания на превентивной диагностике. В то время как априорно антикризисное управление должно осуществляться постоянно с целью прогнозирования кризисов и адаптации к изменениям внешней среды. Превентивная диагностика является ключевым элементом системы антикризисного управления. Раскрыты отдельные проблемы превентивного антикризисного управления предприятием.

Ключевые слова: кризис, превентивная диагностика, кризисное состояние, антикризисное управление, оценка угрозы банкротства.

In the article the methodical approach to diagnosis crisis enterprises, methods of analysis are signs of bankruptcy and evaluation capacity curative companies to preventive crisis management. The authors determined that the preventive crisis management must now be carried out in stages and provide the steps. The delay with the implementation of anti-crisis solutions is a problem that increases the likelihood of bankruptcy. Today, none of the existing approaches to crisis management does not focus attention on preventive diagnostics. While priori crisis management should be carried out continuously to anticipate crises, adaptation to environmental changes. Preventive diagnosis is a key element of crisis management. Exposed some problems preventive crisis management.

Key words: crisis, preventive diagnosis, crisis, crisis management, threat assessment bankruptcy.

Постановка проблеми. Своєчасна діагностика є важливим інструментом в умовах кризи економіки, коли, розпізнавши негативну тенденцію, підприємство зможе за рахунок

власних ресурсів негайно її змінити. Сформована негативна динаміка економічних процесів свідчить про те, що сучасний організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством не відповідає зміненій економічній ситуації і малоефективний. У зв'язку з підвищенням актуальності цієї проблеми сучасного менеджменту необхідно проаналізувати, у чому недоліки сучасного підходу до антикризового управління.

Негативні тенденції діяльності підприємства знаходять своє кількісне та якісне вираження в обліковій та звітній документації. Великі обсяги та різноманітність облікових даних, а також ретроспективний характер звітності не сприяють своєчасному виявленню кризових явищ. Оцінювання погіршення фінансового стану можна здійснити застосовуючи сучасну методологію аналізу. А тому розроблення методики превентивного оцінювання фінансового стану суб'єкта господарювання набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати наукових досліджень із зазначеної проблеми присвячені, як правило, оглядам методик ранньої діагностики банкрутства та їх порівняльній характеристиці. Цим питанням присвячені роботи вітчизняних науковців А. А. Бикова, В. О. Василенка, А. Г. Грязнової, В. Я. Захарова, Л. О. Лігоненко, О. М. Скібіцького, Л. С. Ситник, О. О. Терещенка та інших. Однак фактично відсутні роботи з визначення поняття «превентивне антикризове управління» та місця, яке воно посідає в системі категорійного апарату антикризового управління і значущості діагностики кожної з наявних концепцій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Всі наявні сьогодні концепції антикризового управління пов'язані так чи інакше з розкриттям завдань і способів виведення підприємства з кризового стану. Водночас превентивному антикризовому управлінню в літературі приділено мало уваги. Хоча саме воно повинно здійснюватися на всіх стадіях життєвого циклу підприємства і має бути спрямовано на відстеження і подолання негативних тенденцій у його діяльності.

Всі міркування про запобігання кризи на підприємстві зводяться лише до діагностики його банкрутства з використанням загальноновизнаних моделей вітчизняних і зарубіжних авторів. При цьому в багатьох випадках методики і багатофакторні моделі діагностики ймовірності банкрутства підприємств непридатні внаслідок узагальнення при їх побудові досвіду зарубіжних держав.

Метою статті є удосконалення методики превентивного оцінювання фінансового стану суб'єкта господарювання, зокрема, доповнення її процедурами ідентифікації фінансової кризи та загрози припинення діяльності й банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Вищевказані науковці по-різному дивляться на кризу та кризові ситуації в цілому, а тому існує декілька підходів до трактування категорії «антикризове управління». Так, одна група розглядає категорію з погляду наявних проблем фінансового характеру на рівні суб'єктів господарювання із виникненням негативно ланцюгової реакції в інших. Друга – розглядає питання, пов'язані не тільки з кризою якогось окремого суб'єкта, але й із несприятливими фінансовими умовами на національному рівні. Так, на думку А. Грязнової, така система повинна мати комплексний характер і спрямовуватися на запобігання чи усунення несприятливих для бізнесу явищ завдяки використанню всього потенціалу сучасного менеджменту, розробленню і реалізації на підприємстві спеціальної програми, що має стратегічний характер, дозволяє усунути тимчасові труднощі, зберегти і примножити ринкові позиції суб'єкта господарювання за будь-яких обставин [2, с. 7]. При цьому, наголошує А. Штангрет, управління підприємством на будь-якій стадії його розвитку повинне бути антикризовим, тобто здатним передбачати і запобігати кризовим ситуаціям або, в усякому разі, послаблювати їх [17, с. 256–257].

На нашу думку, превентивне антикризове управління суб'єктами господарювання – це тип управління, що відрізняється комплексним і стратегічним характером, спрямований на виявлення ознак попередньої кризи та створення відповідних передумов для

їх своєчасного попередження за допомогою використання всього потенціалу фінансового менеджменту з метою забезпечення життєдіяльності суб'єкта господарювання, недопущення ситуації його банкрутства.

До завдань організації початкової стадії аудиту фінансової звітності підприємств за умов припинення діяльності та банкрутства нами віднесено проведення попереднього оцінювання фінансового стану, ідентифікації фінансової кризи, загрози припинення діяльності та банкрутства. Доцільно здійснити вибір відповідної методики реалізації цього завдання та сформулювати аудиторський документ, який би забезпечував її застосування. Таким документом, на наш погляд, може бути анкета попереднього оцінювання фінансового стану підприємства та ідентифікації загрози припинення діяльності.

До укладання договору на проведення аудиту аудитор здійснює попередній огляд фінансової звітності. Застосування анкети має на меті отримання загального уявлення саме про фінансовий стан підприємства. На наше переконання, анкета повинна бути досить простою (оскільки більш детальне оцінювання фінансового стану передбачене на заключній стадії аудиту) та містити запропоновані критерії ідентифікації загрози припинення діяльності. Розроблену методику апробовано на підприємствах, що не перебувають у процесі банкрутства, оскільки сам факт банкрутства підтверджує фінансову кризу та загрозу припинення діяльності.

Пропонуємо застосовувати такі критерії ідентифікації фінансової кризи, загрози припинення діяльності та банкрутства:

– якщо коефіцієнт поточної ліквідності менший за одиницю, а різниця між абсолютно ліквідними активами і терміновими зобов'язаннями та сума чистого прибутку (збитку) менші нуля, підприємство характеризується фінансовою кризою;

– якщо коефіцієнт поточної ліквідності менший за граничне значення (скориговане значення запропоновано у розмірі 0,8), а різниця між абсолютно ліквідними активами та терміновими зобов'язаннями менша нуля, це свідчить про загрозу припинення діяльності.

Застосування методики на прикладі ПАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 17462» (АТ02) за 2015 рік наведено у табл. 1. Відповідно до запропонованих критеріїв фінансова криза характерна для ПАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 17462» у 2015 р., натомість загроза припинення діяльності та банкрутства характерна для 2013–2015 р. Значення показників зменшуються, що свідчить про негативні тенденції та погіршення фінансового стану.

Проаналізуємо результати оцінювання фінансового стану та ідентифікації загрози припинення діяльності ПАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 2550» (АТ01), ВАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 2562» (АТ03), ПАТ «Козелецьке автотранспортне підприємство 17440» (АТ04), ПАТ «Щорське автотранспортне підприємство 17446» (АТ05), відображені у табл. 2.

Таблиця 1

*Оцінка фінансового стану та загрози припинення діяльності
ПАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 17462» за 2013–2015 рр.*

№ п/п	Показник	Значення показника за рік		
		2013	2014	2015
1	Коефіцієнт поточної ліквідності на кінець року	0,59	0,24	0,10
2	Різниця між абсолютно ліквідними активами та терміновими зобов'язаннями на дату аналізу, тис. грн	-735	-1792	-3913
3	Сума чистого прибутку (збитку) за звітний рік, тис. грн	160	36	-1437

Джерело: розраховано авторами на основі показників фінансової звітності ПАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 17462».

Таблиця 2

Оцінка фінансового стану та загрози припинення діяльності підприємств
(АТ01, АТ03, АТ04, АТ05) за 2013–2015 рр.

Підприємство	Роки	Коефіцієнт поточної ліквідності на кінець року	Різниця між абсолютно ліквідними активами та терміновими зобов'язаннями, тис. грн	Сума чистого прибутку (збитку) за рік, тис. грн	Наявність фінансової кризи	Наявність загрози припинення діяльності
АТ01	2013	0,14	-23	-12	+	+
	2014	0,13	-37	-15	+	+
	2015	0,23	-30	8	-	+
АТ02	2013	0,59	-735	160	-	+
	2014	0,24	-1792	36	-	+
	2015	0,10	-3913	-1437	+	+
АТ03	2013	0,52	-132	-74	+	+
	2014	0,39	-168	-44	+	+
	2015	0,32	-196	-61	+	+
АТ04	2013	0,15	-64	-328	+	+
	2014	0,14	-72	-374	+	+
	2015	0,10	-206	-445	+	+
АТ05	2013	0,10	-272	-100	+	+
	2014	0,05	-356	-105	+	+
	2015	0,04	-436	-98	+	+

Джерело: розраховано авторами на основі показників фінансової звітності підприємств, що досліджувались.

Дані табл. 2 свідчать про те, що загроза припинення діяльності та банкрутства характерна для усіх підприємств протягом 2013–2015 рр. Деяке покращення фінансового стану спостерігається у ВАТ «Чернігівське автотранспортне підприємство 2550» (АТ01), а саме, збільшилось значення коефіцієнта поточної ліквідності та отримано чистий прибуток від господарської діяльності.

Виникає закономірне питання: чому загроза припинення діяльності та банкрутства, що спостерігається протягом трьох років, не призводить до ліквідації підприємств. Проаналізуємо для прикладу дані фінансової звітності ВАТ «Козелецьке автотранспортне підприємство 17440» (АТ04). Розмір власного капіталу товариства протягом 2013–2015 рр. мав від'ємне значення та зменшився з -133 тис. грн на початку 2013 р. до -1282 тис. грн на кінець 2015 р. Розмір усіх активів на початок 2013 р. становив 744 тис. грн, поточних зобов'язань – 876 тис. грн, на кінець 2015 р. розмір всіх активів становив – 1695 тис. грн, поточних зобов'язань – 1942 тис. грн. Таким чином, навіть у разі реалізації усіх активів за балансовою вартістю вилучених коштів було б недостатньо для погашення поточних зобов'язань. У такій ситуації товариство не може самостійно припинити діяльність, це можливо тільки у випадку звернення до господарського суду із заявою про банкрутство. Проте протягом 2013–2015 років ні саме товариство, ні кредитори не зверталися до суду з вимогою про порушення справи про банкрутство. Для товариства процес банкрутства означав би високу імовірність ліквідації, однак, зважаючи на тенденції поглиблення кризового стану, продовження діяльності призведе до збільшення суми збитків та зменшення розміру активів, які можна було б використати для сплати заборгованості перед кредиторами.

Перед кредиторами постає дилема: ініціювати банкрутство боржника та отримати частину заборгованості протягом визначеного періоду чи очікувати покращення фінансового стану й отримати повністю заборгованість у майбутньому. Не володіючи достовірною та повною інформацією щодо фінансового стану та перспектив його покращення, кредиторам не завжди вдається своєчасно прийняти оптимальне рішення та мінімізувати втрату економічної вигоди.

Законодавчо затверджена Методика поглибленого аналізу фінансового стану неплатоспроможного підприємства застосовується до суб'єктів господарювання, що знаходяться у процесі банкрутства. На першому етапі цього процесу господарський суд зобов'язує арбітражного керуючого провести поглиблений аналіз фінансового стану підприємства та подати за результатами аналізу звіт, у якому необхідно зробити висновок щодо санаційної спроможності підприємства або доцільності його ліквідації. Порядок проведення аналізу визначений Методичними рекомендаціями [4], застосування яких вимагає ґрунтовних знань з обліку та розуміння суті фінансової звітності. У зв'язку з цим арбітражний керуючий може залучити до проведення аналізу аудитора.

Поглиблений аналіз фінансового стану неплатоспроможного підприємства може здійснюватись аудитором як окрема послуга, а також як складова аудиту діяльності у процесі банкрутства. Оскільки порядок проведення аналізу чітко регламентований, доцільно дослідити зміст Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [4] та проаналізувати особливості його застосування.

Методичні рекомендації розроблено з метою:

- визначення однозначних підходів під час оцінювання фінансово-господарського стану підприємств на предмет наявності ознак приховуваного, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства;
- своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для здійснення випереджувальних заходів щодо запобігання банкрутству;
- здійснення аналізу для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності підприємств завдяки їх санації [1].

Формулювання мети Методичних рекомендацій передбачає можливість їх застосування не лише у процесі банкрутства, але й для його запобігання, а також для пошуку резервів подолання фінансової кризи.

Зупинимось на основних аспектах проведення поглибленого аналізу фінансового стану підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Структура поглибленого аналізу превентивного антикризового управління

Джерело: розроблено автором на основі [1].

Оцінювання фінансового стану за попередні два роки здійснюється з метою визначення тенденцій змін основних показників діяльності підприємства та відображається за допомогою таблиці, форма якої наведена в методичних рекомендаціях. У першій частині таблиці вказують загальні показники, більшість з яких міститься у балансі та звіті про фінансові результати. На нашу думку, визначити тенденції зміни окремого показника на основі тільки двох значень за два роки, як запропоновано у таблиці, не можливо, необхідно мати значення хоча б за три роки. З іншого боку, велика кількість показників, щодо яких необхідно простежити тенденції, ускладнює аналіз.

У методичних рекомендаціях не вказано, які саме значення балансових показників необхідно відобразити. Аналіз проводиться на основі даних за два попередні роки. Показники звіту про фінансові результати (доходи, витрати, прибуток) обчислюються за рік, з їх відображенням не виникає питань, тоді як показники балансу характеризують активи та пасиви на певну дату, а не за певний період, відповідно, кожен показник має два значення – на початок та кінець року.

Якщо потрібно відобразити показник, наприклад, «Власний капітал» за рік, логічним є додати значення цього показника на початок та кінець року та визначити середнє значення. Проте таке усереднення може негативно вплинути на достовірність аналізу, особливо, якщо значення показника за період, що аналізується, змінилось з додатного на від'ємне. Можна відобразити значення показника на початок кожного року або на кінець кожного року. Можна запропонувати такий варіант – відобразити значення показника на початок та кінець періоду, що аналізується, тобто на початок першого року та на кінець другого, тоді ці показники будуть охоплювати ширший проміжок часу. Цей підхід, на наш погляд, є найкращим, оскільки відповідає меті аналізу.

Зважаючи на наявну невизначеність, особа, що здійснює аналіз, може використати будь-який із варіантів, не зазначаючи про це у звіті за результатами аналізу. Відповідно, звіти різних підприємств не можна буде порівнювати.

Вирішити описану проблему можна за допомогою внесення доповнень до Методичних рекомендацій або надання роз'яснень до них. На нашу думку, доцільно виділити балансові показники таблиці в окрему підгрупу та вказати щодо них, які саме значення необхідно використовувати для аналізу.

Аналіз ознак фіктивного банкрутства здійснюється на підставі коефіцієнта покриття та рентабельності продукції. Банкрутство визнається фіктивним, якщо керівництвом чи власниками підприємства подана заява до суду про неплатоспроможність, тоді як реально існувала можливість сплати кредиторській заборгованості. Якщо коефіцієнт покриття перевищує одиницю при нульовій або позитивній рентабельності, то це може свідчити про наявність ознак фіктивного банкрутства [4].

Показники аналізу визначаються на дату порушення справи про банкрутство, а також на початок та кінець періоду, що аналізується (тобто на початок першого року та кінець другого року). Очевидно, до уваги беруться показники на дату порушення справи про банкрутство, а інші – наводяться довідково для порівняння. Якщо в результаті проведеного поглибленого аналізу є підстави вважати банкрутство фіктивним, процедура банкрутства припиняється. Необхідно також зазначити, що аналіз проводиться на підставі фінансової звітності та іншої інформації, отриманої від підприємства, та не передбачає контролю достовірності цієї інформації. Якщо попередньо не проводився аудит обліку та звітності, то можуть виникнути сумніви щодо їх повноти та правильності.

Аналіз ознак доведення до банкрутства здійснюється з метою виявлення умисного вчинення власником або службовою особою підприємства дій, що призвели до його стійкої неплатоспроможності. Для аналізу використовуються показники забезпечення зобов'язань кредиторів. Якщо за проаналізований період рівень забезпечень зобов'язань кредиторів суттєво знизився, необхідно визначити, виконання яких саме договорів призвело до такого зниження. Методика цього дослідження не зазначена, не

вказаний необхідний обсяг процедур, тому часто таке дослідження не виконується або виконується формально. При цьому ідентифікувати ознаки доведення до банкрутства не можливо.

Щоб виявити ознаки доведення до банкрутства, пропонуємо провести такі процедури: дослідити залишки та обороти кредиторської заборгованості за період, що аналізується, щодо усіх значних сум заборгованості перевірити, чи вказані у договорах ціни відповідають ринковим, а умови є вигідними для підприємства. Якщо в результаті аналізу будуть виявлені факти виконання не вигідних договорів, які призвели до неплатоспроможності, то необхідно вжити заходи щодо розірвання цих договорів та відшкодування завданих підприємству збитків (табл. 3).

Таблиця 3

Методика аналізу ознак доведення до банкрутства

№ п/п	Перелік аналітичних процедур	Джерела аналізу	Методика
1	Визначення критерію відбору значних сум кредиторської заборгованості	Фінансова звітність	Розрахунок
2	Формування реєстру значних сум кредиторської заборгованості: - що існували на початок періоду; - що існували на кінець періоду; - що виникли в цьому періоді та не увійшли в залишки	Оборотно-сальдові відомості по рахунках кредиторської заборгованості	Розрахунок, аналіз, порівняння
3	Перевірка відібраних сум кредиторської заборгованості за напрямками: - наявність договорів з постачальниками; - правильність документального оформлення заборгованості; - перевірка фактів здійснення операцій, в результаті яких виникає кредиторська заборгованість (якщо це можливо); - повнота і своєчасність розрахунків з постачальниками	Договори з постачальниками, рахунки, накладні, товарно-транспортні накладні, акти приймання-передачі, відомості інвентаризації, відомості про надходження та рух товарів, платіжні доручення, банківські виписки	Нормативно-правова перевірка, документальна перевірка, спостереження, арифметична перевірка, логічна перевірка
4	Скерування запитів постачальникам щодо підтвердження заборгованості та аналіз отриманих відповідей	Відповіді на запити щодо підтвердження сум кредиторської заборгованості	Порівняння, арифметична перевірка, логічна перевірка
5	Аналіз договорів та результатів здійснених операцій, за якими виникли значні суми заборгованості щодо: - відношення до господарської діяльності; - взаємної вигідності умов; - відповідності цін ринковим цінам	Статут, перелік видів економічної діяльності, аналітична інформація про доходи та витрати, пов'язані з операціями, інформація із зовнішніх джерел про ринкові ціни	Нормативно-правова перевірка, документальна перевірка, логічна перевірка, порівняння
6	Аналіз впливу значних сум заборгованості на фінансовий стан	Фінансова звітність, реєстр значних сум кредиторської заборгованості	Розрахунок аналітичних показників

Джерело: розроблено авторами.

Для проведення аналізу прихованого банкрутства запропоновано певні показники, зокрема, щодо майна, дебіторської та кредиторської заборгованості, штрафів та пені, збитків, інвестицій, а також коефіцієнти ліквідності та кількість справ, розпочатих у суді, відповідачем за якими є підприємство, що підлягає аналізу.

На нашу думку, обчислення цих показників не може бути підставою для виявлення ознак прихованого банкрутства, оскільки вони не характеризують фактів надання третім особам неправдивої інформації. Підтвердження достовірності відображеного у звітності фінансового стану, а також оцінка збитків, завданих третій особі внаслідок прийняття рішень на підставі недостовірної фінансової звітності, не є предметом аналізу. Для виявлення ознак приховування банкрутства доцільно вжити інших заходів.

Аналіз факторів, що призвели до неплатоспроможності, та визначення доцільності санації підприємства відповідно до Методичних рекомендацій, здійснюється за такими напрямками:

1. Аналіз необоротних активів: вертикальний та горизонтальний аналіз необоротних активів підприємства; аналіз незавершеного будівництва; аналіз стану основних засобів підприємства; аналіз строку служби обладнання підприємства; використання виробничих потужностей.

2. Аналіз структури оборотних активів: вертикальний та горизонтальний аналіз оборотних активів підприємства; групування дебіторської заборгованості за строками її виникнення; аналіз простроченої дебіторської заборгованості.

3. Аналіз кредиторської заборгованості: структура поточної кредиторської заборгованості.

4. Аналіз прибутковості підприємства: формування чистого прибутку; аналіз структури прибутку підприємства; аналіз показників рентабельності; рентабельність окремих видів продукції.

5. Аналіз використання виробничого апарату та трудових ресурсів: аналіз витрат на виробництво; аналіз формування фінансового результату від операційної діяльності; аналіз структури виробництва продукції; аналіз трудових ресурсів підприємства.

6. Аналіз інвестицій та інновацій: аналіз технологічності структурних інвестицій в основний капітал; аналіз інноваційної активності підприємства.

7. Аналіз об'єктів житлово-комунального та соціально-культурного призначення.

Запропоновані напрями аналізу не передбачають критеріїв встановлення доцільності санації підприємства, Методика не містить рекомендацій щодо узагальнення результатів аналізу.

Дослідивши Методику поглибленого аналізу фінансово-господарської діяльності неплатоспроможного підприємства можна зробити такі висновки, зауваження та пропозиції.

Застосування достатньо деталізованої методики аналізу загалом позитивно впливає на якість його проведення, у додатках до Методичних рекомендацій містяться чіткі інструкції щодо того, за якими формулами обчислювати показники аналізу та яку саме інформацію з фінансової та статистичної звітності необхідно використовувати. Проте, на наш погляд, розглянута методика має такі недоліки:

– відсутнє однозначне трактування порядку визначення річних балансових показників;
– у методиці аналізу факторів, що призвели до неплатоспроможності, нема єдиного підходу до визначення періоду аналізу, зокрема, у таблиці 7 показники відображаються на початок періоду та на кінець періоду, у таблицях 5, 10 – на початок року та на кінець року, при цьому не уточнено, якого саме року, чи аналіз необхідно проводити за два роки окремо, у таблицях – на початок року та на кінець звітного періоду, це трактування взагалі є незрозумілим;

– методика розрахована лише на використання звичайної фінансової звітності, хоча на практиці часто виникає необхідність здійснювати аналіз підприємств, які складають фінансову звітність за скороченою формою, для якої характерне групування доходів, витрат та формування фінансових результатів за іншим принципом, відповідно, щоб провести аналіз, необхідно трансформувати показники звітності, що часто є неможливим без проведення додаткових облікових процедур;

– методика має формальний характер, зорієнтована на дані бухгалтерського обліку та звітності, вивчення яких недостатнє для виявлення внутрішніх резервів подолання фінансової кризи, питанню доцільності санації приділено недостатньо уваги.

Для усунення описаних недоліків доречним є внесення змін до Методичних рекомендацій або затвердження їх у новій редакції. Нашими пропозиціями щодо вдосконалення методики є:

- чітко визначити періоди, за які проводиться аналіз, та порядок застосування балансових показників;
- розробити методику аналізу з використанням показників скороченої форми фінансової звітності;
- додати до передбаченої методики аналіз власного капіталу, доповнити аналіз кредиторської заборгованості, зокрема, здійснювати її періодизацію;
- деталізувати методику аналізу ознак доведення до банкрутства;
- додати якісні показники, що характеризують внутрішні резерви подолання фінансової кризи, зокрема, аналіз рівня наявної технології, сильних та слабких сторін, конкурентних переваг;
- визначити критерії встановлення доцільності санації чи ліквідації підприємства.

Застосування проаналізованих Методичних рекомендацій можливе для надання аудиторських послуг підприємствам у кризовому стані, щодо яких не порушено справу про банкрутство. Поряд з цією методикою аудитор може розробити типову внутрішньо-фірмову методику аналізу фінансового стану підприємства.

Важливим завданням аудиту підприємства в умовах загрози припинення діяльності та банкрутства є оцінювання санаційної спроможності. Під час здійснення аудиту фінансової звітності оцінювати санаційну спроможність, на нашу думку, варто на його завершальній стадії.

Санація – це система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення [6, с. 21]. Наведене визначення представляє поняття санації як економічну категорію у широкому розумінні та передбачає можливість застосування цього поняття до усіх підприємств, що перебувають у кризовому стані. Визначення санації у вузькому розумінні як юридичної категорії містить п. 8, ст. 28 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: санація – це система заходів, які здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника [5]. Це визначення може бути застосоване лише до підприємств, що знаходяться у процесі банкрутства.

Обидва визначення є доцільними, юридичне трактування санації будемо застосовувати стосовно підприємств, що знаходяться у процесі банкрутства, до інших підприємств будемо застосовувати поняття санації у широкому, економічному значенні.

Для оцінки санаційної спроможності підприємства аудитор повинен проаналізувати наявність фінансових, організаційних, технічних, правових та інших можливостей подолання фінансової кризи. Такий аналіз стосується майбутніх подій, тому має імовірнісний характер. Аудитор не може цілком достовірно передбачити успішне запровадження санаційних заходів, оскільки вони обумовлюються багатьма чинниками, він повинен лише висловити свою незалежну думку стосовно цього питання.

На нашу думку, аудитор не повинен самостійно здійснювати пошук можливостей фінансового оздоровлення, вивчати внутрішні ресурси та доступні способи залучення зовнішніх інвестицій. Це завдання постає перед керівництвом підприємства, яке зацікавлене у проведенні санації. Аудитор повинен лише оцінити отриманий від керівництва план заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення, чи декілька варіантів планів санаційних заходів, над якими працює керівництво підприємства.

Аналіз санаційної спроможності принципово відрізняється від санаційного аудиту за обсягом процедур та об'єктами дослідження. Аналіз санаційної спроможності проводиться на завершальній стадії аудиту фінансової звітності підприємств, зокрема, тих,

щодо яких не порушено справу про банкрутство, передбачає обмежений обсяг аналітичних процедур і спрямований на ще не затверджений план (варіанти плану) заходів фінансового оздоровлення. Санаційний аудит проводиться під час процесу санації, характеризується розширеним обсягом аудиторських процедур та спрямований на розроблений план фінансової санації.

Метою оцінювання санаційної спроможності є аналіз обґрунтованості та дієвості розроблених керівництвом підприємства санаційних заходів щодо відновлення платоспроможності, підвищення ліквідності, скорочення кредиторської заборгованості та покращення структури балансу, забезпечення нормального функціонування підприємства у довгостроковому періоді.

Для проведення оцінювання санаційної спроможності підприємства необхідно виконати такі завдання:

- проаналізувати зовнішнє середовище підприємства;
- проаналізувати позиції на ринку та можливості збільшення обсягів реалізації;
- проаналізувати конкурентні переваги;
- оцінити можливості залучення зовнішніх інвестицій;
- оцінити стратегію фінансової санації;
- оцінити заплановані санаційні заходи.

Для виконання поставлених завдань розроблено типову Програму оцінювання санаційної спроможності, яка містить перелік відповідних аудиторських процедур.

Метою аналізу санаційної спроможності є надання кваліфікованої допомоги підприємству щодо оцінювання його реального фінансового стану, виявлення внутрішніх та зовнішніх ресурсів подолання кризових явищ. Висновок аудитора щодо санаційної спроможності підприємства може позитивно вплинути на залучення зовнішніх джерел фінансування санації.

Послідовність проведення аналізу санаційної спроможності зображено на рис. 2. Виділено 4 основні етапи оцінювання санаційної спроможності. На першому етапі аудитор повинен здійснити аналіз фінансового стану суб'єкта господарювання для того, щоб виявити причини та ознаки фінансової кризи. Аналіз ефективності організації та управління дає змогу виявити внутрішні чинники кризового стану, рівень організації діяльності, координації між підрозділами, забезпечення інформаційних потоків всередині підприємства.

Рис. 2 Послідовність проведення аналізу санаційної спроможності підприємства
Джерело: розроблено авторами.

На другому етапі аудитор повинен здійснити аналіз можливих способів подолання кризового стану, які розробляються керівництвом підприємства та можуть бути представлені у вигляді програми розвитку, бізнес-плану, стратегії діяльності тощо. Здійснення санації може відбуватись за рахунок внутрішніх резервів чи зовнішніх інвестицій. На третьому етапі аудитор повинен оцінити обґрунтованість та достатність джерел фінансового оздоровлення. Четвертий етап передбачає здійснення аудитором оцінювання санаційної спроможності на підставі інформації, отриманої на перших трьох етапах та прогнозування можливих наслідків санаційних заходів.

Якщо підприємство, що знаходиться у фінансовій кризі, залучає аудитора до складання плану санації, то, крім розглянутого аналізу санаційної спроможності, аудитор повинен здійснити пошук шляхів покращення фінансового стану, аналіз усіх можливих варіантів, допомогти керівництву підприємства із вибором оптимального варіанту та здійснити економічне обґрунтування плану санації (табл. 4). Можливості зовнішнього аудиту щодо аналізу причин, наслідків кризових явищ та розроблення ефективного плану санації є обмеженими порівняно з можливостями внутрішнього фінансового аудиту.

Таблиця 4

Методика оцінювання санаційної спроможності підприємств з метою превентивного антикризового управління

№ п/п	Процедури аудиту	Методи аудиту
1	Аналіз фінансового стану: - аналіз причин фінансової кризи; - аналіз наслідків фінансової кризи	Опитування, порівняння, ряди динаміки, факторний аналіз
2	Аналіз ефективності організаційної структури та управління	Експертна оцінка, нормативно-правова перевірка
3	Оцінювання заходів фінансового оздоровлення. 3.1. Оцінювання заходів, спрямованих на погашення зобов'язань перед кредиторами: - реструктуризація кредиторської заборгованості; - забезпечення платоспроможності; - реалізація частини майна; - стягнення дебіторської заборгованості; - отримання коштів від господарської діяльності. 3.2. Оцінювання заходів, спрямованих на забезпечення прибутковості діяльності: - збільшення обсягу реалізації товарів; - оптимізація витрат діяльності та цінової політики; - зміна асортименту товарів; - пошук вигідніших умов постачання; - розроблення ефективної стратегії збуту. 3.3. Оцінювання заходів, спрямованих на оптимізацію структури балансу: - реалізація необоротних активів, що не використовуються; - надання в оренду необоротних активів; - оптимізація структури товарних запасів; - зменшення поточної кредиторської заборгованості за рахунок довгострокових зобов'язань	Логічна перевірка, нормативно-правова перевірка, документальна перевірка, порівняння, функціонально-вартісний аналіз, детермінований факторний аналіз, стохастичний факторний аналіз, експертна оцінка
4	Оцінювання джерел фінансового оздоровлення: - оцінювання залучення зовнішніх інвестицій; - оцінювання використання внутрішніх резервів	Документальна перевірка, логічна перевірка, порівняння, експертна оцінка, опитування
5	Оцінювання наслідків запровадження санаційних заходів: - прогноз платоспроможності; - прогноз ліквідності балансу; - прогноз рентабельності діяльності	Експертна оцінка, аналіз трендів, прогнозування
6	Оцінювання санаційної спроможності	Узагальнення результатів аналізу та оцінювання

Джерело: розроблено авторами.

Відповідно до запропонованих основних елементів аналізу санаційної спроможності розроблено методику оцінювання санаційної спроможності підприємства, яка може бути використана на завершальній стадії аудиту фінансової звітності підприємств в умовах загрози припинення діяльності, або на дослідній стадії аудиту діяльності в умовах банкрутства (табл. 4).

Варто зазначити, що оцінювання санаційної спроможності конкретного підприємства буде включати не повний перелік аудиторських процедур, а лише ті, що пов'язані з його особливостями. Наприклад, оцінюючи санаційну спроможність «Чернігівське автотранспортне підприємство 2550» (АТ01), необхідно проаналізувати розроблені керівництвом заходи фінансового оздоровлення: розширення асортименту товарів, збільшення обсягів реалізації, відновлення платоспроможності завдяки реалізації частини необоротних активів.

У випадку, коли керівництво підприємства, що перебуває у кризовому стані, відмовляється від надання аудитору інформації щодо запланованих санаційних заходів, аудитор може оцінити лише внутрішні резерви подолання фінансової кризи та сформулювати висновок про низьку санаційну спроможність або її відсутність.

Для підприємства, яке перебуває у процесі розпорядження майном, висновок аудитора про наявність санаційної спроможності може стати вагомим аргументом для прийняття судом рішення про запровадження процесу санації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, удосконалено методику превентивного оцінювання фінансового стану суб'єкта господарювання, зокрема, доповнено її процедурами ідентифікації фінансової кризи та загрози припинення діяльності і банкрутства. Запропоновано такі критерії оцінки: якщо коефіцієнт поточної ліквідності менший за одиницю, а різниця між абсолютно ліквідними активами та терміновими зобов'язаннями та сума чистого прибутку (збитку) менші нуля, підприємство характеризується фінансовою кризою; якщо коефіцієнт поточної ліквідності менший за граничне значення (скориговане для підприємств), а різниця між абсолютно ліквідними активами та терміновими зобов'язаннями менша нуля, це свідчить про загрозу припинення діяльності.

Для методики поглибленого аналізу фінансового стану неплатоспроможного підприємства, що проводиться на початку процесу банкрутства, доцільно: чітко визначити періоди, за які проводиться аналіз, та порядок застосування балансових показників; включити в методику показники скороченої форми фінансової звітності; додати до передбаченої методики аналіз власного капіталу, доповнити аналіз кредиторської заборгованості, зокрема, здійснювати її періодизацію; деталізувати методику аналізу ознак доведення до банкрутства; додати якісні показники, що характеризують внутрішні резерви подолання фінансової кризи, зокрема, аналіз рівня наявної технології, сильних та слабких сторін, конкурентних переваг; визначити критерії встановлення доцільності санації чи ліквідації підприємства.

Список використаних джерел

1. *Андренко О. А.* Аудит / О. А. Андренко. – Х. : ХНАМГ, 2011. – 89 с.
2. *Антикризисный менеджмент* / под ред. А. Г. Грязновой. – М. : Тандем; ЭКМОС, 1999. – 368 с.
3. *Концева В. В.* Проблеми формування амортизаційного фонду основних засобів та механізму їх відтворення / В. В. Концева, І. О. Хоменко, А. І. Демиденко // Вісник Чернігівського національного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 1 (72). – С. 44–49.
4. *Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства* [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економіки України № 10 від 17.01.2001 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. *Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом* [Електронний ресурс] : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343 (із змінами та доповненнями). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

6. *Терещенко О. О.* Фінансова санація та банкрутство підприємств / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 412 с.

7. *Хоменко І. О.* Взаємозв'язки між фінансовими показниками діяльності підприємства / І. О. Хоменко // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – 2009. – Вип. 14. – С. 111–118.

8. *Хоменко І. О.* Гармонізаційно-структурна модель до управління фінансовими ресурсами підприємств дорожньої галузі на основі державно-приватного партнерства / І. О. Хоменко, Л. В. Бабаченко // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). – С. 109–112.

9. *Хоменко І. О.* Організаційно-економічний механізм розвитку транспортних кластерів / І. О. Хоменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 3 (60). – С. 143–149.

10. *Хоменко І. О.* Організаційно-економічні взаємовідносини підприємств автотранспорту та банківських структур / І. О. Хоменко // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 12-13 червня 2009 р.). – Чернігів : ЧДІЕУ, 2009. – С. 129–131.

11. *Хоменко І. О.* Оцінка ефективності кінцевих результатів діяльності мережевих формувань / І. О. Хоменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – Чернігів : ЧДТУ, 2008. – № 33. – С. 59–64.

12. *Хоменко І. О.* Стратегія фінансування поточних активів транспортного підприємства / І. О. Хоменко // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – 2010. – Вип. 15. – С. 163–171.

13. *Хоменко І. О.* Структурно-функціональний аналіз системних закономірностей розвитку транспортних кластерів / І. О. Хоменко, В. В. Концева // Вісник Національного транспортного університету. – 2012. – Вип. 26. – С. 408–413.

14. *Хоменко І. О.* Удосконалення організації та планування діяльності пасажирських автотранспортних підприємств / І. О. Хоменко, Л. В. Бабаченко // Вісник Національного транспортного університету. – 2011. – Вип. 24. – С. 163–166.

15. *Хоменко І. О.* Фінансові аспекти управління структурою капіталу в сучасних умовах / І. О. Хоменко, В. В. Концева, Н. В. Бойко // Вісник Чернігівського національного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 2 (74). – С. 69–74.

16. *Хоменко І. О.* Формування та розвиток транспортних кластерів: теорія і практика / І. О. Хоменко. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – 203 с.

17. *Штангрет А. М.* Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / А. М. Штангрет, О. І. Копилук. – К. : Знання, 2007. – 335 с.